

ἙΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Ε΄.-ΤΕΥΧΟΣ Α΄. ΚΑΙ Β΄.

Ἦδη ἔστι περὶ ἑνὸς ἀνθεοτέρου Ἑθνομπερ
βουλεύσαντο ἢ περὶ παιδείας καὶ κώροσ καὶ
τῶν κώροσ εἰκείων. (Ἠλλάτ. Θεάγγεσ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ

10 — ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ — 10

1882

ψεων έχει και μεγάλα πλεονεκτήματα, και δὴ τὰ δύο ταῦτα, ἦτοι τὴν φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἀληθῆ μελαγχολίαν.¹

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὡς ρήτωρ ἐκκλησιαστικὸς. Μετ' ἀληθοῦς ἐγκαυχήσεως ἀτενίζει τις εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ ἀπλήστως ἐντρυφᾶ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν· ἀλλ' ὑφ' ὁποίας κυριεῦται λύπης, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου ἐκείνου παρελθόντος ἐπαναφέρῃ τὸ ὄμμα εἰς τὸ παρόν, ὅταν, ἀφείς τὸ ἰδεῶδες ἐκεῖνο, ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πικρὰν πραγματικότητα! Θ' ἀνατείλωσιν ἄρά γε καὶ αὖθις ἐν τῷ ὀρίζοντι τῆς Ἐκκλησίας τοιοῦτοι πολύφωτοι ἀστέρες; Θὰ ἴδῃ καὶ πάλιν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἡμέρας δόξης καὶ μεγαλείου; Εἶθε!

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

(Ἴδε τόμον Δ'. τεῦχος ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἀριθ. 346)

Πῶς δὲ καθίσταται ἱκανὴ ἡ κλασικὴ φιλολογία νὰ διατελῇ διδάσκαλος εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας; Τοῦτο πρόκειται νὰ ἐξηγηθῇ ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι τὸν ἐλληνισμόν ἐδημιούργησαν ἰδιάζουσαι περιστάσεις. Διότι καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ μὲν κοινωνικὸς βίος προῆλθεν ἐκ τῶν κόλπων τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φυλῆς, ἡ δὲ πατριαρχικὴ μοναρχία ἦν ὁ ἀρχικὸς τύπος τῆς κυβερνήσεως, μεταγενέ-

¹ Πλειότερα περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Γρηγορίου ἴδε Villemain ἐνθ' ἄνωτ. σ. 133 κ. ἐφ. A. Grenier, La vie et les poésies de saint Gregoire de Nazianze.

στεραι δὲ κοινότητες ἐμορφώθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν προγενεστέρων καὶ ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ὅπερ διατεμνόμενον ὑπὸ δρέων καὶ κόλπων διαιρεῖ τὴν χώραν εἰς πολλὰς κεχωρισμένας χώρας καὶ νήσους, ἔφερον τὸν ἀναγκαῖον χωρισμὸν εἰς μικρότερα καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητα φύλα καὶ οὕτως ἐκώλυσε τὴν τελείαν ἀνάπτυξιν εἰς ἓν ὅλον καὶ μέγα φυσικὸν κράτος, ὡς τοιοῦτον εὐρίσκομεν εἰς τὰς περὶ τὸν Νεῖλον καὶ Γάγγην ποταμὸν κοιλάδας καὶ εἰς τὰς μεγάλας τῆς Ἀσίας πεδιάδας. Ἡ δὲ κοινωνία τῶν φυλῶν καὶ ἐθνῶν ἦν ἠθικὴ, μόνον ἐπὶ κοινῆς καταγωγῆς καὶ γλώσσης ἐρειδομένη· καὶ τῷ ὄντι διηνεκεῖς ἀγῶνες καὶ μεταβολαὶ τῶν οἰκητηρίων ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κατακερματισμοῦ. Βραδύτερον δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου, φαίνεται ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔλαβε σταθεροὺς κατοίκους· διότι πρότερον οἱ μὲν ἐξήλαυνον τοὺς δέ, καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἐμπόριον εἶχον, οὔτε εἰς τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, εὐκόλως κατελίμπανον τὰς κατοικίας αὐτῶν καὶ οὗτος ὁ διηνεκῆς ὠθισμὸς καὶ ἡ συνεχῆς μετανάστευσις τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν πρὸ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου καὶ μεν' αὐτὸν ὑπῆρξεν ἡ αἰτία δι' ἣν ὁ Ἕλληρ οὐκ ἦν δεσμευμένος ἐν τῷ ἐδάφει τῆς γῆς ὡς οἱ βάρβαροι τῆς Ἀνατολῆς. Ἑλλὰς ἦν πανταχοῦ, ὅπου Ἕλληνες ὑπῆρχον. Αὕτη δὲ ἡ ἐλευθέρα κίνησις ἐξήγειρε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ ἡ μεταλλαγή τῆς κατοικίας δὲν ἐπέκρεψε νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἐποθέωσις τῆς φύσεως, ὡς παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν ἐκ τῆς λατρείας τοπικῶν καὶ φυσικῶν περιστάσεων προῆλθεν, ἡ κατάπτωσις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐπὶ ταύτης ἐρειδομένη ἱερατικὴ καὶ δεσποτικὴ δύναμις, ἀλλὰ μᾶλλον συνεχωνεύθησαν αἱ ἐγχώριοι λατρεῖαι τῶν ἰδιαιτέρων φυλῶν εἰς ἓν μέγα σύστημα Θεῶν, αἵτινες ἐπὶ μᾶλλον ἀποβάλλουσαι τὴν ἐγχώριον συμβολικὴν σημασίαν, μετεβλήθησαν εἰς γενικὴν ἠθικὴν οὐσίαν.

Ἡ δὲ ἀδιάλειπτος περιπλάνησις τῶν φυλῶν καὶ ἡ μεταλλαγή τῆς τύχης ἐν ἀγῶσι καὶ πολέμοις παρέσχε τοῖς ἰδιαιτέροις φύλοις σταθερωτέραν τονιμότητα καὶ ἕκαστος ἴσφουεν ἐν ταῖς μικραῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραδεδομέναις εἰς πόλεμον καὶ λη-

στείαν πολιτείας ὡς τέλειος ἀνὴρ, ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου παρεῖχε τὸ δίκαιον αὐτῷ πρὸς ἡγεμόνας καὶ συνεταίρους. Καὶ ἂν ἐν Ἀνατολῇ ὁ λαὸς, ὡς τὸ ἔδαφος, ἦν ιδιοκτησία τοῦ δεσπότη, ἐν Ἑλλάδι ἀνήκεν ἡ χώρα τῷ ιδιώτῃ, ὡς πολίτῃ, ἦν κατέκτησε καὶ ὑπερησπίσθη. Ὅθεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ πρῶτον ἀνεγνωρίσθη ἡ προσωπικότης καὶ ὁ ἀνὴρ ἔμαθεν ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἔχη φρονήματα ἐλεύθερα τιμῶν τὴν ἀνδρείαν ὡς ἀρετὴν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ μηδὲ τοῖς βασιλεῦσι καὶ ἱερεῦσιν ἀπονέμων τὴν τιμὴν, ἀλλὰ μόνον ἡ προσωπικὴ ἀξία, τιμὴ καὶ δόξα ἴσχυεν. Ἐφ' ὅσον δὲ αἱ διάφοροι φυλαὶ καὶ τὰ φύλα διετέλουν ἐν ἀδιαλείπτῳ καὶ ἀμοιβαίᾳ πολεμικῇ καταστάσει, τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα ἦν περιορισμένον ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς πατρίδος· ὅτε δὲ κατὰ πρῶτον αἱ ἰδιαιτέραι πολιτεῖαι, ἐν τῷ τρωϊκῷ πολέμῳ ἠνωμένοι, ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἐπολέμησαν, ἤρξαντο οἱ Ἕλληνας ὡς ἐν ἔθνος νὰ αἰσθάνωνται καὶ ὅτε μετὰ τὴν τελευταίαν μεγάλην ἀναστάτῳσιν διὰ τῶν Δωριέων ἢ τῶν Ἀχαιῶν ἡγεμονεῖα μετέβη εἰς τοὺς Δωριεῖς, οἵτινες ἴσως ἀρχικῶς τὸ ὄνομα Ἕλληνας ἔλαβον, τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἑλλήνων περιελάμβανεν ὅλην τὴν χώραν αὐτῶν. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ἐποχῆς ἤρξατο ἡ διάκρισις καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, ἦν ἀγνοεῖ ὁ Ὅμηρος καὶ, ὅτε πολὺ βραδύτερον ἔτι αἱ ἰδιαιτέραι φυλαὶ διετέλουν ἐν ἀνταγωνισμῷ πρὸς ἀλλήλας, ἀνεπτύχθη ἡ ἰδέα τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνισμοῦ, ἥτις ἐξεδηλοῦτο ἐν κοιναῖς διατάξεσιν, ἐν ἱεροῖς καὶ ἑορταῖς, καὶ ἦν ὁ πνευματικὸς δεσμὸς, ὅστις συνέσφιγγε τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ.

Ἐντεῦθεν δὲ ἀρχεται ἡ ἰδίως ἱστορία τῶν Ἑλλήνων· πάντα δὲ τὰ προγενέστερά εἰσι παράδοσις σκοτεινὴ καὶ ἀνάμνησις τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Νῦν τὸ πρῶτον μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ταραχῶν βλαστάνουσιν τὰ σπέρματα τοῦ πολιτικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Ἡ θρησκεία, ἡ πολιτεία καὶ ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων κατάγονται συγχρόνως ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, καὶ εἰ μὲν ἡ γραμματολογία ἔθνους τινὸς ἐν γένει ἐστὶν ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τῆς μορφωτικῆς αὐτοῦ ἰδέας, ὡς ἐν τοῖς

γραπτοῖς μνημείοις ἀπεικονίζεται, ἡ ἑλληνικὴ γραμματολογία, ὡς ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐστὶ συγχρόνως καὶ ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν ᾧ δὲ πρὸς τοῖς Ἀνατολίταις ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἐκ θεοῦ ἢ ἐκ τῆς φύσεως, παρὰ τοῖς Ἑλλησι κινεῖται, ἀπαλλαγείς ξόνων δυνάμεων, ἐλεύθερος καὶ ἀκώλυτος, οὐχὶ ὑπὸ τὴν παιδευσιν ξένου διδασκάλου, ἀλλ' ὡς κύριος καὶ ὁδηγὸς ἑαυτοῦ. Οὕτω δὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐστὶν οὐχὶ ἡ φύσις, ὡς αὐτὴ ἐν τοῖς θαυμασίοις φαινομένοις τὴν φαντασίαν κινεῖ, οὔτε ὁ ἀόρατος θεὸς, ὡς ζητεῖ νὰ ἐννοήσῃ αὐτὸν ἐμπαθῶς ἢ διάνοια, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ἀγωνιζόμενος πρὸς τὰς δυνάμεις ἐκτὸς καὶ ἐντὸς αὐτοῦ. Αὕτη δὲν ἀπωθεῖ τὸν θεὸν καὶ τὴν φύσιν ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ μεσιτικῶς συνδιαλλάττει ἀμφοτέρους μετὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ μὲν προαίσθησις τοῦ θείου ἐκδηλοῦται ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ καλοῦ, ὁ δὲ θαυμασμὸς αἰσθητικοῦ κάλλους τῆς μορφῆς ἐξευγενίζεται πρὸς τὸ αἶσθημα ἠθικοῦ κάλλους ἀνθρωπίνης ἐργασίας καὶ ἡ «καλοκάγαθία» φαίνεται ὡς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος.

Ἡ λεπτοτάτη ἔκφρασις μεγάλου φυσικοῦ πάθους ἀναμεμιγμένη ἐστὶν, ὡς λέγει ὁ Ἀλέξανδρος Οὐμβόλδος, μετὰ τῆς ποιητικῆς παραστάσεως ἀνθρωπίνου πάθους καὶ ἰδιαιτέρα περιγραφῆ τῆς φύσεως φαίνεται μόνον ὡς προσθήκη, διότι ἐν τῇ ἑλληνικῇ διαπλάσει τῆς τέχνης τὰ πάντα συγχρόνως κινοῦνται ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν ᾧ ἢ μὲν Ἰνδικὴ φιλολογία ἐστὶν ἡ ἀποθέωσις τῆς φύσεως ἢ δὲ ἑβραϊκὴ ἀντιστρόφως ἢ καταφρόνησις αὐτῆς, ἢ ἑλληνικὴ ἐστὶν ἡ ἐξανθρώπισις τοῦ θείου καὶ φυσικοῦ, καὶ ἂν ὁ Ἀνατολίτης ὑπὸ τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος ἀφαρπασθεὶς δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ διὰ τοῦ νοῦς τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως, τὰνάπαλιν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐπικρατεῖ ὁ νοῦς κανονίζων τὰς ὁρέξεις τοῦ ὀρεκτικοῦ καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας. Ἐκεῖ μὲν ὁ τύπος δὲν περιέχει τὴν οὐσίαν, ἐνταῦθα ὅμως ἐπικρατεῖ συμμετρία καὶ

ἁρμονία. Καὶ ἐνῶ παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις ἐκπληττόμεθα διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν θεωριῶν καὶ αἰσθήσεων, παρὰ τοῖς Ἑλλησι θαυμάζομεν τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀλήθειαν τῶν διανοημάτων. Τοῦτο τοίνυν παρέχει τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ τὴν αἰώνιον αὐτῆς ἀξίαν, τοῦτο παρέχει αὐτῇ αἰωνίως νέαν χάριν, ὅτι τὸ ἀτελές καὶ φθαρτὸν λαμπρύνουσα ὡς ἰδανικόν, ἀνυψοῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ κρατύνει νὰ ζητῇ ἐν αὐτῷ τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ νὰ πραγματοποιῆ ἐκτὸς αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ἀπέβη ἡ τελειότης τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος πολύτιμος θησαυρὸς πάσης τῆς ἀνθρωπότητος εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας ἱκανὸς νὰ θρέψῃ τὴν πίστιν εἰς τὴν καλοκἀγαθίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν καιροῖς δεινοῖς καὶ χαλεποῖς, αὐτὴν ἐν αὐτῇ νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἀνορθώσῃ καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐν κακαῖς περιστάσεσι εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς καρδίας νὰ διατηρήσῃ τὴν βαθεῖαν εἰρήνην τῆς ἀγνότητος ὡς ἐν τινι ἀκηράτῳ ἐλευθέρῳ πολιτείᾳ.

Μετὰ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου ἦν στενῶς συνδεδεμένη ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν. Διότι ἐν τῷ Ὀμήρῳ ἀνευρίσκει ἑαυτὸν ὁ Ἕλληνας, ἐν αὐτῷ ἔκειτο ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ διανοεῖσθαι καὶ ἐνεργεῖν, ὁ μὲν Ἀχιλλεὺς αὐτοῦ ἦν τὸ ἰδανικόν τοῦ Ἑλληνος ἥρωος καὶ πολεμιστοῦ, τὸ πρότυπον ἐνὸς Μιλτιάδου, Βρασίδου, Ἐπαμεινώνδου καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς αὐτοῦ ἦν τὸ πρότυπον τοῦ πολυμήτιος καὶ ἐν πάσαις τοῦ βίου ταῖς περιστάσεσι συνετωτάτου ἀνδρός, ὅστις καὶ ὅτε τὰ κύματα αὐτὸν καταπιέζουσι, πάντοτε ἀναδυόμενος, οὐδέποτε ἀπόλλυσι τὴν γενναιότητα οὐδὲ τὴν ὑπομονήν, τὸ πρότυπον ἐνὸς Θεμιστοκλέους, Ἀλκιβιάδου, Λυσάνδρου καὶ Φιλίππου καὶ καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἔδειξεν ὁ Ἕλληνας πάντοτε τὴν τρανωτάτην ἀλήθειαν τοῦ Ὀμηρικοῦ τύπου. Ἐκ δὲ τοῦ Ὀμήρου ἦντλει τὸ ἔθνος τὰς ἀνθρωπίνας θεωρίας τοῦ ὑπερανθρώπου, τὴν φαιδρὰν θεολατρείαν, ἐξ αὐτοῦ ἐλάμβανον οἱ ποιηταὶ ὕλην, εἰκόνας, γλῶσσαν καὶ ρυθμούς διὰ τὰ ποιήματα αὐτῶν καὶ οἱ καλλιτέχναι ιδέας διὰ τὰ πλάσματα αὐτῶν. Ἐν αὐτῷ ἐμορφώθησαν ῥήτορες καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες, ἐξ

αὐτοῦ τελευταῖον ἔμαθον φιλόσοφοι καὶ ἄνδρες τῆς ἐπιστήμης νὰ διατάσσωσι καὶ νὰ συνδέωσιν εἰς ἓν ὅλον τὸν μέγαν πλοῦτον τῶν διανοημάτων. Αὐτὸς ἦν ἡ πηγὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς σοφίας τοῦ λαοῦ, ἐν αὐτῷ ἔκειτο θησαυρὸς εὐγενῶν καὶ μεγάλων αἰσθημάτων καὶ ἐν αὐτῷ τέλος πάντων εὕρισκον συμβουλὴν ἐν πάσαις ταῖς περιστάσεσι τοῦ βίου.

Ἄλλὰ τί ἐστὶν ἡμῖν ὁ Ὅμηρος; Τὸ κάλλιστον μυθολογικὸν βιβλίον ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπερ ἀνάγει ἡμᾶς πάλιν εἰς τὸν χρόνον τῆς παιδικῆς ἀθωότητος, αὐτὸς ἐστὶ πιστὸν κάτοπτρον τῆς ἀδιαφθόρου καὶ ἀμορφώτου φύσεως, ἐν ἧ ἀπολλύντες ἐν τῷ βίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, καθορῶμεν πάλιν αὐτὴν ἐν τῇ ἀδιαφθάρτῳ ἀγνότητι, τὴν αἰωνίαν ἠχώ, ἣτις ἐμφανῶς ἀναφωνεῖ πᾶν ὅ,τι λαλεῖ εἰς τὸ στήθος παντὸς εὐγενοῦς ἀνθρώπου διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ἐπὶ τῶν πρώτων αἰσθημάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ ποιήματα αὐτοῦ εἰσὶν ἐπωκοδομημένα, ἐπὶ τῆς ἀγάπης τοῦ υἱοῦ, τῆς συζύγου, τῆς πατρίδος καὶ ἐπὶ τῆς τὸ πᾶν ὑπερβαλλούσης ἀγάπης πρὸς δόξαν. Ἐξ ἐνὸς στήθους, ὅπερ καθαρῶς ἀνθρωπίνως ἠσθάνετο ἔρρευσαν τὰ ποιήματα αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ρέουσιν αὐτὰ καὶ θὰ ρέωσιν εἰς πᾶν στήθος ἀνθρωπίνως αἰσθανόμενον. Ὅθεν ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὁμήρου ἀνεπτύχθη ὀργανικῶς σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία, ἀπὸ τοῦ ἔπους, τῆς ἀπλῆς παραστάσεως τοῦ ἔξω κόσμου, μεταβαίνουσα εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν, τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς καρδίας καὶ τελευτῶσα εἰς τὸ δράμα, ὅπερ προάγει τὸ εὐγενὲς παρελθὸν καὶ τὸ κοινὸν ἐνεστὼς εἰς τραγωδίαν καὶ κωμωδίαν ἵνα διὰ σπουδῆς καὶ σκώματος κατορθώσῃ τὴν ἠθικὴν κάθαρσιν τοῦ λαοῦ. Ὅμοίως πρὸς τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως σχηματίζονται ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τὰ τρία εἶδη, ἡ ἱστορία, ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία μέχρι τοῦ Πλάτωνος, ὃς συνάμα ἐστὶ καὶ φιλόσοφος, καὶ ἱστορικὸς, καὶ ῥήτωρ, καὶ ποιητὴς, τελευτᾷ ἐνδόξως ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία.

Ὡς ὁ Ὅμηρός ἐστὶν ἡ βᾶσις τοῦ ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου, οὕτως ὁ Πλάτων ἐστὶν ἡ κορυφὴ αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας πᾶσαι αἱ διευ-

θύνσεις συναντῶνται. Αὐτὸς ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Σωκράτους ἐντελῶς ἔλυσε τὸ ζήτημα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤτοι ἔφερε τῷ ἀνθρώπῳ τὸν ἀνθρωπὸν εἰς συναίσθησιν κατ' ἀνθρώπινον λαμπρὸν τρόπον. Οὕτω παρίστησιν αὐτοὺς ἀρχαῖον ἐπίγραμμα ἐν τῇ ἀνθολογίᾳ ὡς ἀρχὴν καὶ τέλος.

Διὰ παντὸς ζῆ Πλάτων, ζῆ Ὅμηρος, εἰ καὶ τῆς σοφίας τὴν πηγὴν συμπαρέλαβον, οὐχ ἤττον ὁμως τέρπει ἡμᾶς τὸ δροσερὸν ρεῦμα αὐτῶν.

Μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος, ἐπέρχεται μεταβεβλημένη κατάστασις καὶ νέα σημασία τῆς συγγραφικῆς τέχνης. Ἡ φιλολογία ἀπὸ τοῦδε οὐκ ἔστιν ἰδιοκτησία τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μιᾶς τάξεως λογίων, οἵτινες τὴν ὑπάρχουσαν πληθὺν τῆς πνευματικῆς ὕλης ἐν μέρει μὲν συλλέγουσι, διακρίνουσι, κριτικῶς ἐξετάζουσι καὶ κρίνουσιν, ἐν μέρει δὲ ἐν ἰδίαις ἀπομιμήσεσι μεταπλάττουσι. Τὸ δημιουργὸν πνεῦμα ὑπεχώρησε τῇ διατακτικῇ δυνάμει καὶ οὕτως ἡ φιλολογία ἀποξενωθείσα τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀποσύρεται εἰς τὴν σχολήν¹⁾. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Ἡ δὲ πορεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας ἐστὶ πάντῃ διάφορος τῆς ἑλληνικῆς. Διότι τὰ ἰδιαίτερα εἶδη τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου δὲν παράγονται, ὡς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὀργανικῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ῥωμαῖος δημιουργήσας φιλολογίαν τινὰ πρότερον εὔρεν αὐτὴν μορφωθείσαν παρὰ τοῖς Ἕλλησι, παρέλαβε μόνον ὅσα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ κάλλιστα ἀνταπεκρίνοντο καὶ ἀπέρριψεν ὅσα ἠναντιοῦντο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἑλλάδι μὲν συνε-

¹⁾ Σ. Μ. Ταῦτα φαίνονται μοι ἐπαληθεύοντα περὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἀριστοτέλους. Ἀμφότεροι γὰρ ὁ τε Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης εἰσὶ δύο ἀχώριστοι πνευματικοὶ ἀστέρες ἀπαστρέπτοντες ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ὧν ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἐπὶ τῆς γῆς ἐνεργῶν, συλλέγων πανταχόθεν ὕλην, ἐρευνῶν καὶ δημιουργῶν, ἀνέρχεται πυραμιοειδῶς εἰς μέγα ὕψος. ὁ δὲ Πλάτων ὁμοιάζεν πρὸς ὑψηλὸν ὀβελίσκον ζητεῖ νὰ ἰδρύσῃ τὸ φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημα ἐν τῇ οὐρανῷ.

νήργουν πάντες οἱ πνευματικοὶ παράγοντες πρὸς παραγωγὴν καὶ μόρφωσιν τῆς φιλολογίας, ἀποτελούσης οὐσιῶδες μέρος τοῦ ἔθνικοῦ βίου καὶ συμβαδιζούσης μετὰ τῆς γενικῆς πνευματικῆς, θρησκευτικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Ἐν Ῥώμῃ δὲ τούναντίον ἡ φιλολογία δὲν προῆλθεν ἀμέσως ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ οὐδεμίαν ἢ μόνον ἀσθενῆ ρίζαν εἶχεν ἐν τῷ ἔθνικῳ, θρησκευτικῳ καὶ πολιτικῳ βίῳ, ἀλλ' ἦν μᾶλλον ἔργον ἰδιωτῶν καὶ οὐχὶ πάντοτε Ῥωμαίων καὶ ἔχρηζε πρὸς σύστασιν αὐτῆς ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας φιλοτέχνων ἀνδρῶν, οἵτινες τὰ τῷ λαῷ ξένα στοιχεῖα προῆγον, ἀπὸ τῆς ἔθνικῆς κατακρίσεως ὑπερήσπιζον, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε πολλάκις νὰ προσαρμόζηται εἰς τὰς κλίσεις καὶ διαθέσεις τῶν Μαικηνατῶν.

Ὁ Ῥωμαῖος παραδίδεται μὲν εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἑλληνικῆς παιδείσεως οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἀντιτάσεως καὶ μετὰ τινος αἰδοῦς ὅτι ὡς νικητῆς δέον νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν δύναμιν τῶν ἠττηθέντων καὶ τούτου ἕνεκα ἐδανείζετο οὐχὶ τοσοῦτον τὸ πνεῦμα ὅσον τὸν χαρίεντα τύπον παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦτον οὐχὶ ἄνευ ἰδίας δημιουργικῆς δυνάμεως προσήρμοζεν αὐτῷ, ὅπερ τὸ φρόνημα τοῦ Ῥωμαίου πρότερον ἐπλήρου. Διὸ ἡ ἥρωϊκὴ ἱστορία τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ δόξα τῆς εἰς τὴν κοσμοκρατίαν προωρισμένης Ῥώμης, τὸ βαθύ αἶσθημα τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, ὅπερ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναρχία τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ ἡ δεσποτεία τῆς αὐτοκρατορικῆς εποχῆς δὲν ἠδυνήθησαν ἐντελῶς νὰ καταπνίξωσιν, ἐνεικονίζετο κατ' ἐν τοῖς συγγράμμασι τῆς ποιήσεως, τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ τούτων ἕνεκα ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία ἐστὶ πιστὸν ἀπεικόνισμα τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ καὶ μόνον τῷ ἐπιπολαίῳ παρατηρητῇ φαίνεται ἡ φιλολογία ὡς δουλικὴ ἀπομίμησις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐν πάσῃ δὲ ξένη ἐπιδράσει οὐδόλως ἀποκρύπτεται καὶ ἡ πρωτοτυπία αὐτῆς. Ἐν ᾧ δὲ ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία φέρει μᾶλλον τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρωπίνως καλοῦ καὶ ἀληθοῦς, ἡ Ῥωμαϊκὴ ἰδιαιτέρως ἐκφράζει μεγαλοπρεπῆ ἔθνικὴν συνείδησιν, ἐν τῇ πόλει βλέπει ὁ κόσμος τὸ μέγιστον, ὧν ὁ

ἥλιος δύναται καὶ νὰ ἴδῃ, ἐν ᾧ ἐκείνη μὲν σπεύδει νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς περιορισμένης φιλαυτίας καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς λαμπρὸν ἄνθος τῆς φιλανθρωπίας, αὕτη ἐστὶν ἀπόρροια φιλαύτου μὲν, δι' ἀξιώματος ὅμως καὶ κομψότητος ἡμερωθέντος πατριωτισμοῦ, καὶ ἐκείνη μὲν ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν καὶ διανοημάτων, αὕτη δ' ἐκφράζει τὴν θέλησιν τοῦ κοσμοκράτορος, ἐκείνη μὲν ἐστὶ περιεκτικὴ τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ἐξ ἧς καλλιτέχναι καὶ σοφοὶ ἔλαβον παραδείγματα καὶ θεωρίας, αὕτη ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς πράξεως, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ στρατιωτικὴ πεῖρα, ἡ πολιτικὴ σοφία, καὶ ἡ μάθησις τοῦ δικαίου καὶ τῆς τάξεως τῶν νόμων διὰ τοὺς πολεμιστὰς καὶ πολιτικούς.

Ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς συγγράμμασιν ὑπάρχει τὸ πρῶτον παράδειγμα καὶ διδακτικὸν ἀρχέτυπον πῶς δύναται νὰ δημιουργηθῇ γνησίᾳ καὶ πάτριος φιλολογία ἐν τῇ ἐπιτετηδευμένη χρήσει τοῦ ξένου πρὸς παράστασιν τοῦ ἰδίου. Συνάμα ὅμως ἐν τῇ παρεκτροπῇ αὐτῆς κεῖται ἡ νουθετικὴ διδασκαλία πῶς μετὰ τοῦ παρακμάζοντος κράτους καὶ λαοῦ παρακμάζουσι καὶ ἡ φιλολογία καὶ ἡ γλῶσσα καὶ μαραίνονται. Τὴν δὲ ἔνδειαν τῆς Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας, παραβαλλομένης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν καὶ εὐφυΐαν, κατὰ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν χάριν τῆς παραστάσεως, ἀναπληροῖ δι' ἐνεργητικοῦ καὶ λίαν ἐκφραστικοῦ χαρακτῆρος, διὰ πρακτικοῦ αἰσθήματος καὶ ἐμπειρίας, περιεχούσης τὸν πραγματικὸν βίον, δι' εὐπρεποῦς τρόπου καὶ καθαρᾶς κομψότητος.

Ὁ δὲ κύκλος αὐτῆς ἐκτενέστερός ἐστιν, περιλαμβάνων πάντα τὸν τέως γνωστὸν κόσμον, ἐν ᾧ ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία κινεῖται ἐν τοῖς στενοῖς ὀρίοις περιωρισμένου τόπου. Αἱ σχέσεις, ἃς ἐκείνη περιγράφει, μεγαλοπρεπέστεραί εἰσιν καὶ περιεκτικώτεραι. Διὸ μεταβαίνοντες ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν αἰσθανόμεθα ὅπως μετὰ τινα πλοῦν ἐν λαμπρῷ ποταμῷ, τερπνὰς ἔχοντι ὄχθας, πλήρει ἰχθύων καὶ μεταλλαγῆς, εἰς τὴν παγκόσμιον θάλασσαν, τῆς ὁποίας τὸ μέγεθος διεγείρει τὸν

θαυμασμὸν ἡμῶν, καὶ τῆς ὁποίας ὅμως ἡ μονοτονία καθιστᾷ ἡμῖν πολυτιμοτέραν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ τερπνοῦ πλοῦ ἐν τῷ ποταμῷ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης.

Ἐντεῦθεν ἐξάγεται ὅτι αἱ φιλολογίαι ἀμφοτέρων τῶν ἐθνῶν εἰσὶν ἡ κυρία ὕλη τῆς παιδείσεως ἐκείνων τῶν νέων, οἵτινες ἀφιεροῦνται εἰς τὰ προσήκοντα ἔργα, ἅπερ ὀρίζουσιν αὐτοὺς ὡς φρουροὺς τῶν ὑψίστων ἀγαθῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τοὺς μέλλοντας νέους μόνον ἡ ἀρχαιότης δύναται νὰ χορηγήσῃ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῆς πολιτικῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ θεραπεία καὶ μόρφωσις τοῦ εὐγενεστάτου, ὅπερ ἡ ἀνθρωπότης δημιουργεῖ, πρέπει νὰ ἐμπιστευθῇ. Μόνον δὲ ὁ τοῦ ἁγίου πνεύματος τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως τοῦτο ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ κλασικῷ κόσμῳ, ἐμφορηθεῖς, δύναται ν' ἀποβῇ γνήσιος ἱεροφάντης τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Οὐδεμία νεωτέρα φιλολογία δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν κλασικὴν. Διότι ἡ κατάνοησις καὶ ἐκτίμησις πάσης ἄλλης φιλολογίας τῶν νεωτέρων προϋποτίθησι τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας. Οἱ κλασικοὶ εἰσὶν οὐχὶ πεποιημένα ἢ βεβιασμένα προϊόντα τῆς τέχνης, πρόσφορα μόνον τῇ καλῇ αἰσθήσει, ὡς συνήθως εἰσὶ τὰ φιλολογικὰ προϊόντα τῶν νεωτέρων, ἀλλ' ἀληθῆ καὶ γνήσια τέκνα τῆς φύσεως, ἅπερ ἐλευθέρως καὶ ἀπλῶς πᾶσαν νεανικὴν καρδίαν κατακτῶσιν, εἰσὶν ὡς πνευματικοὶ καρποὶ τῆς νεαρᾶς ἀνθρωπότητος ἡ καλλίστη καὶ θρεπτικωτάτη τροφή τῆς νεότητος παντὸς ἔθνους καὶ παντὸς χρόνου καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία, δι' ἣν ἡμεῖς οὐχὶ ἀπροαιρέτως, ὡς συνήθως συμβαίνει ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐφελκόμεθα ἐξ ἐθνικῶν ἢ θρησκευτικῶν συμπαθειῶν ἢ ἀντιπαθειῶν ἢ ἀποτρεπόμεθα ἀπ' αὐτῶν.

Ἡ ἀρχαιότης ἐστὶν οὐδετέρα χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν εἰρηνικῶς δύνανται νὰ συνενωθῶσιν ἄνθρωποι πασῶν τῶν ἐθνικοτήτων καὶ θρησκευμάτων χωρὶς ποτε νὰ φοβῶνται μήπως τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα προσβληθῇ ἢ τὸ θρησκευτικὸν χλευασθῇ. Οἱ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι πρὸ πολλῶν αἰῶνων εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ αἱ προθέσεις αὐτῶν οὐδόλως πλέον ἐφάπτονται τοῦ προσωπικοῦ ἡμῶν συμ-

φέροντος καὶ ἐπομένως λίαν ἀμερολήπτως δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν καὶ κρίνωμεν αὐτούς, καὶ ἂν ἡμῖν ἀρέσκωσι, γινώσκωμεν καλῶς ὅτι ἀρέσκουσιν ἡμῖν χάριν ἑαυτῶν καὶ μόνων. Τί ἐστὶν ἡμῖν ἡ Ἐκάβη; δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν μετὰ τοῦ Ἀμλέτου. Τί κοινὸν ἔχουσιν ἡμῖν σήμερον οἱ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι; Καὶ ὁμοίως δύνανται τὸν εὐαίσθητον καὶ ἐπιδεκτικὸν μαθήσεως οὕτω νὰ δεσμεύωσιν ἵνα ἀποδεχθῇ αὐτούς, ὥστε ἡμεῖς ἀπαξ ὑπὸ τούτων τῶν Σειρήνων δελεασθέντες, οὐδέποτε πλέον δυνάμεθα νὰ ἀποσπασθῶμεν ἀπ' αὐτῶν. Διότι ὅσῳ συνεχέστερον ἀναγινώσκωμεν αὐτούς, τοσοῦτω πολυτιμότεροι καθίστανται ἡμῖν. Ὅθεν λίαν ὀρθῶς κατατάσσει ὁ Λέβης ἐν τῷ βίῳ τοῦ Γοιθίου τὸ κλασικὸν μεταξὺ τῶν χαρίτων ἐκείνων δι' ὧν ἀλίσκεται ἡμᾶς. «Ἐπάρχει λέγει εἶδος καλλιτεχνικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἅμα κατὰ πρῶτον ἴδωμεν καὶ γνωρίσωμεν, καταθέλγουσιν ἡμᾶς. Τὰ διανοήματά εἰσι νέα, ὁ τύπος ἐστὶ νέος καὶ ἡ κατόρθωσις μεγάλη. Ἐν τῷ πυρὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ διακηρύττομεν τὸ νέον σύγγραμμα ὡς ἀριστούργημα, πάντοτε ἀναγινώσκωμεν αὐτὸ ἐκ νέου, μανθάνομεν ἀπὸ μνήμης καὶ γινόμεθα τοῖς φίλοις καὶ γνωρίμοις ἡμῶν ἐνοχλητικοὶ διὰ τῶν παραπομπῶν καὶ ἐγκωμίων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη καὶ ἴσως μετ' ὀλίγους μῆνας γίνεται ἡμῖν τὸ σύγγραμμα ἀφόρητον καὶ δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ ἀναγινώσκωμεν αὐτό. Διότι τὰ διανοήματα αὐτοῦ οὐκ εἰσι πλέον νέα καὶ φαίνονται νῦν κοινὰ καὶ τετριμμένα ἢ καὶ ἐντελῶς ἐσφαλμένα, τὸ δὲ ἔργον οὐδόλως πλέον ἀξιοθαύμαστον φαίνεται ἡμῖν, οἵτινες περιέστημεν ἤδη εἰς τὸ σημεῖον τῆς κατακρίσεως.

Τὸ δε σύγγραμμα οὐκ ἦν ἀριστούργημα; βεβαίως οὐχί! τὸ ἀριστούργημα οὐδένα αἰφνήδιον ἐνθουσιασμόν ἐγείρει καὶ ὀφείλομεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ συντόνως νὰ σπουδάσωμεν αὐτό, καὶ πρὶν ἔλθωμεν εἰς τελείαν γνῶσιν, ὀφείλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐν αὐτῷ, διότι ἄλλως ἀποβαίνει ἀκατάληπτον ἡμῖν. Ἡ δὲ ἐπιβροή τοιοῦτου, πράγματι κλασικοῦ συγγράμματος, διαρκῆς καὶ παντοτεινὴ ἐστὶ καὶ οὐχὶ πρόσκαιρος. Διότι ὅσῳ οἰκειότερον ἡμῖν γίγνεται, τοσοῦτω ἰσχυρότερον ἐπενεργεῖ αὐτό, καὶ οὐδέ-

ποτε ἐξασθενεῖ ἡ χάρις αὐτοῦ "Ὅθεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταλαμβάνομεθα ὑπὸ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ διὰ τὸν ἄπειρον πλοῦτον τοῦ περιεχομένου καὶ οὐδὲν ἐπιλήψιμον τεχνικῶς εὐρίσκομεν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Σαίξπηρος, ὁ Ῥαφαήλ, ὁ Μότσαρτ, ὁ Βέτχοβεν οὐδέποτε προκαταλαμβάνουσι τὴν ἡμετέραν κρίσιν κατὰ κράτος, ἀλλ' ἅμα ἅπαξ καταλάβουσιν αὐτήν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κρατύνεται ἡ ἐπιβρόχῃ αὐτῶν». Ἀλλὰ τὰ ἀρχαῖα δὲν πρέπει ἀγραίως μετὰ τῶν χειρῶν νὰ ψάβωμεν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος ὀφείλομεν νὰ παρατηρῶμεν καὶ ἐξετάζωμεν καὶ τότε θὰ θερμάνωσιν ἡμᾶς μικρὸν κατὰ μικρὸν, ὡς τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο τοῦ Πυγμαλίωνος, καὶ ὡς ζῶντα ὄντα θὰ ἀναβαίνωσι ἐκ τῆς βάσεως καὶ τὸν θαυμαστὴν ἡδίστα θὰ διαθέσωσι.

Προηγούμενως παρατηρήσαντες, ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς δημιουργήμασι τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁ νοῦς ἐπικρατεῖ κανονίζων τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἶσθημα, ἐνταῦθα προσθέτομεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ λόγος, δι' ὃν τὰ κλασικὰ καλλιτεχνήματα μετὰ πολυχρόνιον σπουδὴν ἀρέσκουσιν ἡμῖν, ἅπερ ἀποτυφλοῦσιν οὐχὶ τὰς αἰσθήσεις διὰ λαμπρᾶς ἐπικοσμήσεως χρωμάτων, οὐδὲ τέρπουσιν ὑπερβολικῶς τὴν φαντασίαν διὰ τοῦ ὑπερφουοῦς καὶ θαυμασίου, οὐδὲ μεταφέρουσι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἐπικύνδυνον μέθην τοῦ μυθικοῦ, τῆς ἐπιθυμίας καὶ ἀπαιτήσεως τοῦ ζοφεροῦ καὶ ἀορίστου, ὅπερ ἀποξενεῖ ἡμᾶς τῆς πραγματικότητος. Τὸ καταληπτὸν ἐν αὐτοῖς παρέχει ἡ ἀπλότης καὶ σαφήνεια, δι' ὧν πᾶν ὑγιὲς πνεῦμα δεσμεύουσι. Διὸ ταῦτά εἰσι τὸ κάλλιστον μέσον τῆς διορθώσεως τοῦ αἰσθητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἐμπαθείας καὶ ὑποκρίσεως, ὡς ἀφ' ἑτέρου τῆς βαρβαρικῆς ἀπειροκαλίας καὶ γονίμου ἀκολασίας.

Ἡ ἀρχαία τέχνη ἐστὶν ἡ ἐξηυγενισμένη φύσις καὶ ἐν πάσῃ γυμνότητί ἐστὶν ἀγνοτέρα τῆς νεωτέρας τέχνης, ἥτις διὰ θρυπτικῆς συγκαλύψεως ἐξεγείρει τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν. Ὅπως δὲ ἡ φύσις καλλωπίζει τὴν γῆν, οὕτω καὶ αὐτὴ ἡμᾶς, κατακοσμεῖ δὲ αὐτήν διὰ τοῦ κάλλιστου, ὅπερ ἔχει, καὶ καθιστᾷ αὐτὴν τερ-

πνόν ἐνδιαίτημα καὶ οὐχὶ ἔρημον κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος· Οὕτως ἐξυμνεῖ ὁ Σχίλλερος τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος.

Σκοτεινὴ σπουδὴ καὶ λυπηρὰ ἔκστασις
 ἦν ἐξωρισμένη ἐκ τῆς παιδρᾶς ὑμῶν λατρείας
 εὐτυχεῖς ἔπρεπε γὰρ πάλλωσι πᾶσαι αἱ καρδίαι
 διότι συγγενῆς ὑμῶν ἦν ὁ εὐτυχής·
 τότε οὐδὲν ἄλλο ἱερώτερον τοῦ καλοῦ ὑπῆρχε
 δι' οὐδεμίαν ἡδονὴν ἠσχύνετο ὁ θεὸς
 ὅπου ἢ σωφρόνως ἐρυθριῶσα Μοῦσα,
 ὅπου ἢ Χάρις ἐβασίλευεν.

Ἄλλὰ διίσχυρίζονται τινες λέγοντες ὅτι ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιότητος ἐστὶν ἄπρακτος καὶ ἀνωφελής. Διότι τίνα ἀνάγκην ἔχομεν τῶν Λατινικῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ; Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀθλία τοῦ συμφέροντος ἀρχὴ πάντων ἐκείνων, ὧν ἄρτος σκοπὸς ἐστὶ πάσης σπουδῆς. Βεβαίως τὸ βάνησον τοῦτο αἴσθημα πρέπει γὰρ λάβῃ ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαιότητος βεβαιούσης, ὅτι οὐ μόνον ἐξ ἄρτου ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει καὶ μάννα τι, ὅπερ ἄνωθεν ὁ Θεὸς ἔπεμψεν. Ἀληθῶς αὕτη ἡ ἐλευθεριωτέρα καὶ εὐπρεπεστέρα θεωρία τοῦ βίου τὸν μὲν κλασικῶς παιδευθέντα ὑπεράνω τοῦ ὄχλου ἀνυψοῖ, τὸν δὲ σπεύδοντα πρὸς τὸν ἄρτον, καθιστᾷ ἔμπειρον πρὸς πᾶν βιωτικὸν ἐπιτήδευμα, καὶ ἀποδειγμέναν ἤδη ἐστὶν ὅτι οἱ ἐν τοῖς σχολείοις τῶν ἀρχαίων σπουδάσαντές εἰσιν οἱ εὐφυέστατοι κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τούτου ἕνεκα οἱ εὐχρηστότατοι καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ εὐγενέστατοι καὶ ἠθικῶς χρηστότατοι. Διότι τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἐγείρουσι αὐτοῖς τὸ ἀνεξάρτητον ἀνδρικὸν φρόνημα, ὅπερ παρέχει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν γνησίαν εὐγένειαν· τοῖς ἀρχαίοις οὐδεμία δύναμις δύναται γὰρ ἀπαγορεύσει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν οὐδεμία ἀστυνομία δύναται γὰρ κατὰσχη, οὐδεμία λογοκρισία δύναται γὰρ βλάβῃ αὐτά.

Ἐξ αὐτῶν πάντοτε εὐγενεῖς ἄνδρες ἐρανίζονται τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ ἀληθοῦς καὶ ἀντλοῦσι τὸ θάρρος ἵνα ἐκδηλώσι ἐλευθέρως τὴν ἑαυτῶν πεποίθησιν καὶ γὰρ ἐναντι-

ῶνται ἀφόβως κατὰ πάσης ἀδικίας, ἐξ αὐτῶν θὰ εὐρίσκωσι τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ὃν οἱ παραλογισμοὶ τῶν σοφιστῶν κατέστρεψαν. Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ φιλολογία ἀπαντῶμεν τὰς εἰκόνας τοῦ χαρακτήρος τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν τοσοῦτον ζωηράς, ὅσον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, ἐν ἣ μανθάνομεν τὴν ἀληθῆ τῶν φρονημάτων ἀρετὴν, ἣτις προκύπτει ἐκ τῆς σταθερότητος τοῦ χαρακτήρος.

Ἐντεῦθεν δ' ἔπεται προσέτι ὅτι πάντοτε πᾶσα δύναμις σπεύδουσα πρὸς τὸν δεσποτισμὸν καὶ τὴν τυραννίαν, τοὺς κλασικοὺς ἐφοβήθη καὶ ἐμόχθησε πολὺ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸ νομιζόμενον δηλητήριον αὐτῶν, καὶ ὅτε ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης πάλιν ἀνέστη ἐκ τοῦ τάφου, τότε κατελήφθη ὅλος ὁ κόσμος ὑπὸ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ αὐτῆς, γέροντες καὶ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἡγεμόνες καὶ ἰδιῶται, κληρικοὶ καὶ κοσμικοὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν χάριν αὐτῆς ὧν οἱ μὲν ἀνεγίνωσκον τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων, οἱ δὲ συνήθριζον αὐτὰ καὶ ἐθαύμαζον τὰ λείψανα τῆς τέχνης καὶ ἄλλοι ἀφωσίουν τὸ πνεῦμα αὐτῶν ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων. Ἡ σκληρὰ ὅμως πραγματικότης κατέστρεψε πάραυτα τὸ λαμπρὸν ὄνειρον καὶ ἡ κλασικὴ ἀρχαιότης ἔφυγεν ἐκ τοῦ βίου εἰς τὴν σχολήν.

Κοί ἐν μὲν τῇ Γερμανίᾳ Φίλιππος ὁ Μελάγχθων, ὁ ἀρχιδιδάσκαλος αὐτῆς πρῶτος, ὀρθῶς κατανοήσας τὰς ἀνάγκας τῆς νεολαίας, εἰσήγαγε τοὺς κλασικοὺς εἰς τὰ σχολεῖα, ὑπέβαλεν ὅμως αὐτοὺς ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὕτη ἐνόησε τοὺς πλήρεις χυλοῦ καὶ αἵματος ὀρφανοὺς δι' αὐστηρᾶς διαίτης σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἐξασθενίσῃ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὠμοίαζον πρὸς περιπατοῦντα πτώματα, ὧν πᾶσα ζωτικὴ δύναμις καὶ πᾶσα ψυχικὴ ἰσχὺς ἀπεμαράνθη. Μέχρι δὲ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος τὸ σχολεῖον ἦν τὸ ἐπιμελητήριον τῆς μικρολόγου μελέτης τῶν λογίων, ἐξ ἧς ἐβλάστησεν ἡ πλεκτάνη, ἣτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐκώλυσε τοὺς Γερμανοὺς ἀπὸ πάσης ἐλευθέρας κινήσεως· τὴν δὲ κατάστασιν τῶν Γερμανικῶν σχολείων, ὡς ἦν ἔτι εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, περιγράφει νέος τις συγγραφεὺς ἐν τινι

πραγματεία περί τῆς νεανικῆς ἱστορίας τοῦ Βιγκελμάνου, ἐνθα λέγει «λίαν οἰκτρὸς ἦν ἐν τῷ κατακλυσμῷ τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου ὁ τοσοῦτον ἀκμαῖὸς ποτε βίος τῶν φιλανθρωπιστῶν, φθισιῶν καὶ μεμαρασμένος καὶ νεκραὶ καὶ τεθαμμένοι ἔμειναν αἱ γόνιμαί προτροπαὶ καὶ παρῳρμήσεις, αἵτινες προῆλθον ἐκ τοῦ Φιλίππου Μελάγχθου. Μίαν δὲ μόνην γνώμην τοῦ Μελάγχθου διετήρησαν μετὰ μικρολογίας, καὶ μέχρι τοῦ γελοίου διέστρεψαν τὸν ὑπὸ τοῦ ἀναμορφωτοῦ ὡς σωτήριον ἐντόνως παρασταθέντα σύνδεσμον τοῦ σχολείου μετὰ τῆς ἐκκλησίας, θεολογικὸν σκότος καὶ θεολογικὴ ἀμάθεια εἶχε διαστρέψει αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ φιλολογία ὡς θαράπαινα τῆς θεολογίας εἶχε ταπεινωθῆ. Διὸ ἡ μὲν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐντελῶς σχεδὸν εἶχεν ἐξαφανισθῆ ἐκ τῶν ἀνωτέρων σχολείων καὶ μόνον ἡ Καινὴ Διαθήκη ἀνεγινώσκετο ἐν αὐτοῖς. Ἡ δὲ λατινικὴ διεφθάρη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν κληρικῶν καὶ ἐξέπεσεν εἰς κομπῶδες καὶ βαρβαρικὸν ὕφος. Πάντα δέ, ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐκλήθησαν ἀρχαιολογικαὶ ἐπιστῆμαι, οὐδὲν κοινὸν εἶχον πλέον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος. Αἱ κλασικαὶ σπουδαὶ ἦσαν ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ ἔρημος παραδόξων κιβωτός, ἐν ἧ ἐσωρεύοντο ἀρχαιολογικαὶ καὶ μυθολογικαὶ κονιορτοῦ νεφέλαι μετὰ γραμματικῶν καὶ γλωσσολογικῶν ἐμπαθεστάτων λεπτολογιῶν ψυχρῶς καὶ ἄνευ συστηματικῆς τινος τάξεως.

Ὅτι δὲ ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων ἔχει τὸν ἱερὸν προορισμὸν νὰ χρησιμεύῃ ὡς προοδευτικὸν σχολεῖον τῆς γενικῆς παιδεύσεως, ὡς βάσις καὶ ὑπόστασις καλοῦ καὶ καθαροῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ συνείδησις αὕτη ἐντελῶς ἔλειπε τοῖς φιλολόγοις ἐκεῖνοις».

Κατὰ πρῶτον ἐν τῇ τελευταίᾳ πεντηκονταετηρίδι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατορθώθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ καταταχθῶσιν οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὴν πρέπουσαν θέσιν. Εἰς τὰς προσπάθειας τῶν φιλολόγων τῶν ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἄϋνε καὶ Βολφίου ἐξεληθόντων, ὀφείλει ἡ Γερμανία κατὰ μέγα μέρος τὴν ἡγεμονίαν, ἣν ἔκτοτε κατέχει ἐν τῇ τάξει τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης, καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος, ὅπερ αὐτοὶ ἐνέπνευσαν τῇ νεολαίᾳ ἐκ τῶν

κλασικῶν προέκυψαν οἱ Μαραθωνομάχοι οἵτινες ἀπετίναξαν τὸν ζυγὸν τῆς ξένης δεσποτείας, καὶ ἡ ἀντίδρασις πρὸς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἀπελευθερώσεως δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀντιδράσεως ἐπὶ τοῦ σχολείου. Διὸ δικαίως αἱ περὶ ἐλευθερίας ιδέαι τῆς νεολαίας ἀποδίδονται εἰς τὸ πνεῦμα τῶν κλασικῶν, ὅπερ τινὲς ἤθελον ἐκ νέου νὰ καταπνίξωσιν, ἀποπειραθέντες νὰ ἀπαγορεύσωσι τοῖς νέοις τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων. Ἡ παιδευτικὴ δύναμις τῶν κλασικῶν, λέγουσίν τινες, κεῖται οὐχὶ ἐν τῷ περιεχομένῳ αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῷ τύπῳ· τὸ πραγματικὸν μέρος ἐστὶ πάρεργον καὶ περιττόν, τὸ δὲ κυριώτατον μέρος ἐστὶ τὸ γλωσσικόν. Ἡ γραμματικὴ τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν ἐστίν, ἕνεκα τῆς τελείας καὶ κανονικῆς κατασκευῆς ὡς τυπικὸν μέσον τῆς μορφώσεως ἢ καλλίστη γυμναστικὴ πρὸς μόρφωσιν τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας. Διὸ ἀνεγίνωσκον εἰς τὰ σχολεῖα τοὺς κλασικοὺς ἀποκλειστικῶς μόνον ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν μετὰ τῆς προθέσεως νὰ προσθέσωσιν αὐτῇ γραμματικὰς παρατηρήσεις, τοὺς μαθητὰς νὰ ἀσκήσωσιν εἰς τοὺς τύπους τῶν λέξεων, τοὺς συντακτικοὺς κανόνας διὰ παραδειγμάτων νὰ ἀποδείξωσιν αὐτοῖς καὶ εὐκαιρίας νὰ παρράσχωσι ἵνα τὸν θησαυρὸν τῶν λέξεων πλουτίσωσι καὶ φράσεις συλλέγωσι πρὸς χρῆσιν ἐν ταῖς γραπταῖς ἀσκήσεσι. Οὕτως ἀπησχόλουν τὸ πνεῦμα καὶ περιορίζοντο εἰς τὰ γράμματα. Οὐδὲν δὲ θαῦμα ὅτι ἡ τοιαύτη διδασκαλία τῶν κλασικῶν παρεῖχεν ἀηδίαν τοῖς μαθηταῖς καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ἐκ τοῦ σχολείου αὐτοὺς ἔρριπτον εἰς τὴν γωνίαν ἢ ἐπώλουν, καὶ εὐχαρίστως ἐποίουν τοῦτο ἵνα δύνωνται νὰ ἀποχαιρετήσωσιν αὐτοὺς διὰ παντός. Οὐδόλως δυνάμεθα νὰ ἀπαρνηθῶμεν ἐντελῶς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν ὡς τυπικῶν μέσων τῆς παιδεύσεως, οὐχ ἦττον ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἀξία αὐτῶν πολὺ κατωτέρα ἐστὶ, ἢν μετ' ἄλλων γλωσσῶν καὶ ἐπιστημῶν κοινὴν ἔχουσιν.

Ἡ σπουδὴ ὅμως τῆς ἀρχαιότητος ἔχει μίαν ὅλως ἰδιάζουσαν δύναμιν τῆς παιδεύσεως, μὴ δυναμένην νὰ ἀντικατασταθῇ δι' οὐδενὸς ἄλλου μαθήματος, ἥτις οὐ μόνον ἐν τῷ τύπῳ ἀλλ' ἐτι

μᾶλλον ἐν τῇ ὕλῃ κεῖται, καὶ ταύτην τὴν μορφωτικὴν δύναμιν ἐξήσκησεν ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιότητος μεθ' ὅλην τὴν ἀντίστροφον μέθοδον ἐπὶ τῶν εὐφροστέρων μαθητῶν, οἵτινες ἐκ τοῦ περιεχομένου ψυχαγωγηθέντες, παρετήρησαν ὅτι ἀπεστέρησαν αὐτοὺς τοῦ καλλίστου, καὶ οἵτινες διὰ τοῦτο αὐθορμήτως καὶ μετὰ μείζονος ἀποτελέσματος παρεδίδοντο εἰς τοὺς κλασικοὺς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν ἀπεδέξαντο. Ἐγνώσαν δὲ ὅτι ἡ μέθοδος τῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας δὲν ἔφερε καθ' ὅλοκληρίαν εἰς τὸν ποθούμενον σκοπὸν καὶ ἡ ἀπόπειρα ὅμως νὰ ὑποβάλωσι πάλιν τοὺς κλασικοὺς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν θεολόγων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχη ἤδη ὡς πρότερον, καθ' ὅσον ὁ σημερινὸς κόσμος ἐστὶ λίαν κατειλημμένος ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος καὶ ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῆ πάλιν μίαν κηδεμονίαν.

Τὸ Πάνθεον τῆς ἀνθρωπότητος οὐδόλως χρήζει ξένης μυσσεως καὶ ξένης ὑποστηρίξεως, ἀλλὰ προσκαλεῖ τοὺς λατρευτὰς αὐτοῦ. «Εἰσέλθετε, ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα θεοὶ εἰσὶν! (Introite, nam et hic dii sunt). Ὁ δὲ εἰσελθὼν καὶ ἐνθουσιασθεὶς ὑπὲρ τοῦ καλυῦ συγκομίσει ἐκεῖθεν οὐχὶ νεκρὸν πλῆθος γραμματικῶν κανόνων καὶ τύπων καὶ μέγα χάος κενῶν φράσεων καὶ τὸ πνεῦμα σκοτιζόντων σοφισμάτων (*) ἀλλὰ πληθὺν ἰδεῶν καὶ εἰκόνων, αἵτινες ἐκ τοῦ βίου ὠφεληθεῖσαι, ἐν ἄκμαία δυνάμει ἀναλάμπουσι καὶ ἐν λαμπρῷ σχήματι ἀποκαλύπτουσι τὸ εὐγενὲς πνεῦμα. Αὐτός, λέγει ὁ σοφὸς Πλάτων, εἰσελθὼν εἰς τὸ ἀπέραντον πέλαγος τοῦ κάλλους, πολλοὺς καλοὺς καὶ μεγαλοπρεπεῖς λόγους καὶ διανοήματα γεννήσει ἐν ἀπείρῳ σοφία καὶ ἐπιρρωσθεὶς καὶ κρατυνθεὶς ὄψεται τὸ καλὸν αὐτὸ ἐν τῇ θείᾳ ἀπλότητι καθαρὸν καὶ ἀμιγῆ καὶ εἶτα οὔτε θησαυροὺς τῆς γῆς οὐδὲ τὸ φθαρτὸν ποτε τιμήσει καὶ ἀντὶ σκιᾶς τῆς ἀρετῆς ἀληθῆ ἀρετὴν γεννήσει, διότι συνωκίσθη οὐχὶ τῇ σκιᾷ, ἀλλὰ τῇ ἀρετῇ αὐτῇ».

(*) Σ. Μ. Πόσον διδακτικὰ ταῦτα πολλοῖς τῶν παρ' ἡμῶν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν, οἵτινες ἤττον τοῦ δέοντος φροντίζοντες περὶ τοῦ πνεύματος τῶν συγγραφέων, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἀξίας καὶ δυνάμεως αὐτῶν, καταναλίσκονται ἐπιδεικνύμενοι εἰς τὸ νεκρὸν πλῆθος τῶν γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν κανόνων καὶ τύπων!